

פרופ' יונתן גרוסמן

63 דין פיגול

הנביא מתרעם על האכילה המאוסה שעליה נצטווה,
והוא מעיד על עצמו שהוא מעולם לא כל "בשר פיגול".

עוד מצאנו בנבואת ישעיה:

"הָעַם הַמְּכַעֲסִים אוֹתִי עַל פְּנֵי תְּמִיד זְבָחִים
בְּגִנּוֹת וּמִקְטָרִים עַל הַלְבָנִים. הַיִּשְׁבִּים בְּקִבְרֵי
וּבְנִצּוֹרִים וְלִינוּ הָאֲכָלִים בְּשֵׁר הַחֲזִיר וּמִרְק
פְּגָלִים כְּלֵיהֶם" (ישעיה ס"ה, ג-ד).

לאור נבואות אלו נראה שמשמעות 'פיגול' היא דבר
מאוס ומתועב, והוא נאמר במיוחד בהקשרי אכילה,
כלומר, מאכל מתועב ומשוקץ. לפי זה, ייתכן שיש קשר
אטימולוגי בין הפיגול המקראי למונח 'פאגאלה'
בערבית שהוראתו 'מזון רקוב' (כפי שהציע גזניוס), וכך
הלכו רבים מהמתרגמים שהמירו מונח זה במילים
שונות המביעות זוהמה וטינופת. אחרים הציעו
שמשמעות פיגול היא 'מחולל', או 'היפך הקדושה'.²
אומנם גם קריאה זו משתלבת היטב בהקשר שלנו
בתיאור הפסקת קדושת הקורבן שחרג מזמנו המותר
(ובוודאי מהבחינה הלשונית – "פגול יהיה"), אולם לאור
שילוב 'פיגול' בנבואות הנידונות, הפירוש הסביר יותר
הוא 'בשר מאוס'.

מדוע אם כן בשר הקורבן הופך להיות מאוס ומשוקץ
לאחר זמנו, והאם יש סיבה לאזכור דין זה דווקא בזבח
שלמים? נראה שהביאור מתחיל מההיבט הטבעי. מאחר
שבשר זבח השלמים מותר באכילה במשך יומיים, הרי
שחריגה מזמן אכילתו היא כבר כניסה ליום השלישי.
בתקופה שבה אין מקרר לאכסון הבשר, לאחר שלושה
ימים מבאיש הבשר ומתחיל להסריח ולא ראוי לאוכלו
כאכילת קודש. רתיעה זו תוכל להסביר את השימוש
במונח 'פיגול', שלא רק מציג את הפסול שבאכילה אלא
את הרתיעה הספונטנית מבשר שכזה. יתר על כן: בכך
גם מתבאר מדוע נזכר דין זה בזבח שלמים. בקורבנות
אחרים אומנם אסור לאכול לאחר הזמן המותר אך
האיסור נכנס לתוקף כבר ביום השני להקרבת הקורבן.
בשלב זה הבשר עדיין לא מסריח ולא מקולקל. דווקא
בזבח שלמים הבעיה גדלה בשל ההיתר לעוד יום אכילה
שדוחה את 'הפיגול' ליום השלישי.³

לאחר הדיון ביומיים המותרים באכילה ראוי להפנות
מבטנו גם לתיאור היום השלישי – האסור באכילה. דין
זה רלוונטי לכל הקורבנות שיש זמן קצוב לאכילתם, אך
כנראה החשש לטעות בזבח השלמים שנאכל על ידי
הבעלים גדול יותר ועל כן דין זה מוזכר דווקא ביחס
לקורבן זה. עם זאת, בהמשך נראה שגם מהבחינה
המהותית, היום השלישי מאיים במיוחד על זבח
שלמים, עוד יותר מאשר 'היום השני' האסור באכילה
בשאר הקורבנות:

"וְאִם הָאָכַל יֹאכַל מִבְּשַׂר זֶבַח שְׁלָמָיו בְּיוֹם
הַשְּׁלִישִׁי לֹא יִרְצָה

"הַמִּקְרִיב אֹתוֹ לֹא יִחְשַׁב לוֹ פְּגוּל יְהִיָּה

"וְהַנֶּפֶשׁ הָאֲכָלָת מִמֶּנּוּ עֲוֹנָה תִּשָּׂא" (ויקרא ז', יח).

מקריאה פשוטה בפסוק נגיע למסקנה שהאוכל
מהקורבן ביום השלישי, לאחר שכבר הסתיים זמן
אכילתו, פוסל את הקורבן – "לא ירצה". בשר הקורבן
מוגדר ביום השלישי כ'פיגול', ועליו להביא קורבן אחר.¹
זאת ועוד: הוא גם עבר על איסור ועל כן "וְהַנֶּפֶשׁ
הָאֲכָלָת מִמֶּנּוּ עֲוֹנָה תִּשָּׂא" (שלפי חז"ל מתפרש כחיוב
בעונש כרת).

מה משמעות קורבן שהפך להיות 'פיגול'? מעבר להקשר
אכילת קורבן לאחר זמנו, נזכר הביטוי 'פיגול' עוד
פעמיים במקרא. כך הגיב יחזקאל לדרישת ה' ממנו,
שיאכל – כמעשה סמלי – מאפה שנאפה עם צואת
אדם:

"וְעַגְתַּ שְׂעִרִים תֹּאכְלֶנָּה וְהִיא בְּגִלְלִי יֵצֵאת הָאָדָם
תִּעְגַּנָּה לְעִינֶיהֶם. וַיֹּאמֶר ה' כֹּכָה יֹאכְלוּ בְנֵי
יִשְׂרָאֵל אֶת לֶחֶמָם טָמֵא בְּגוֹיִם אֲשֶׁר אֲדִיחֶם שָׁם.
וַאֲמַר אָהָה אֲדֹנָי ה' הִנֵּה נִפְשִׁי לֹא מְטַמְּאָה
וְנִבְלָה וּטְרָפָה לֹא אֲכַלְתִּי מִנְעוּרַי וְעַד עֵתָה וְלֹא
בָּא בְּפִי בְּשַׂר פְּגוּל" (יחזקאל ד', יב-יד).

D. P. Wright, *The Disposal of Impurity: Elimination Rites in the Bible and in Hittite and Mesopotamian Literature*, Atlanta 1987

לכן, מהעובדה שהתורה אינה מזהירה מפני פיגול בשלמי תודה קשה
להסיק שהם נאכלו בחצר המקדש ושם הכוהנים משגיחים (כטענת
מילגרום, ויקרא, חלק א, עמ' 419). ייתכן שהאזהרה באה דווקא בשלמי

1 חז"ל הבינו בצדק שהצירוף "לא ירצה" מוסב על הקורבן ולא על
המקריב (כך עולה גם מחלוקת הטעמים). מאחר שאין מושא עקיף
לאחר פעולת הריצוי (כמו: "לא ירצו לכם" – ויקרא כ"ב, כה), הנושא
הוא ככל הנראה הקורבן עצמו שלא ימלא את ייעודו (מילגרום, ויקרא,
חלק א, עמ' 421).

תעלה זאת במחשבה, ואם חשב פגול יהיה". עם זאת, פרשנים אחרים הצהירו בפירוש שהכרעת חז"ל סוטה משפטי המקראות. כך למשל התנסח רשב"ם: "חכמים עקרוהו מפרוטו, ופירושוהו במחשב לאכול מזבחו ביום השלישי באחד מד' עבודות שחישב בשחיטה או בהולכת הדם או בקבלה או בזריקה" (פירושו לז' יח).⁵

תמיהת חז"ל מזמינה עיון בשאלת יסוד שנוגעת בפשטי המקראות: כיצד באמת אפשר להבין את פסול קורבן לאחר שכבר נזרק דמו והוקטרו חלביו? כיצד ייתכן שבגלל אכילת הבעלים מוגדר למפרע שהכוהן עבד על בהמת חולין?

בדבר זה נחשף אחד היסודות השורשיים של תפיסת הקורבנות שבפרשת צו. הנחת היסוד של השאלה היא שהקורבן הגיע לידי מיצויו עם הקרבנות, והכפרה הנדרשת הושגה כבר עם זריקת הדם והקטרת הבשר. זו אכן התפיסה שעולה מפרשת ויקרא, אולם בפרשת צו נתפסת האכילה כדבר מהותי לעצם מגמת הקורבן. אין מדובר רק בנספח לעיקר הקרבנות, אלא בשלב האחרון של תהליך ההקרבה עצמו. כפי שכבר עלה בדיונינו הקודמים, אכילת הכוהנים מהווה – במובן זה או אחר – המשך אכילת המזבח, והכוהנים הם אוכלי הקורבן במקום המזבח עצמו.

כפי שכבר ראינו, פרשת צו נפתחת בעולת התמיד שאותה המזבח אוכל ('וְהָרִים אֶת הַדָּשָׁן אֲשֶׁר תֹּאכַל הָאֵשׁ אֶת הָעֵלָה עַל הַמִּזְבֵּחַ' – ו', ג). זהו הקורבן האולטימטיבי שנאכל כולו באש המזבח. מכאן הפרשה ממשיכה להתמקד באכילת הקורבנות על ידי הכוהנים (או הבעלים), אך יש להבין את אכילתם כהמשך אכילת מזבח (בקודשי קודשים) או אכילה בסמוך לו וביחד עמו (בזבח שלמים). מאחר שעניינה של פרשת צו הוא להנכיח את השראת השכינה במשכן דרך הקורבנות (כהמשך תפיסת היום השמיני שאש ה' מתגלה כאש אוכלת קורבנות על המזבח), אכילת הקורבנות – על ידי אש ה' או על ידי הכוהנים – נתפסת כנתיב להשרות שכינה במשכן.

הבעיה הגדולה הרובצת לפתחנו בניסיון להבין דין זה היא כיצד להבין את פסילת הקורבן למפרע. דבר זה הטריד את חז"ל עד שפירושו כי בפסוקים שלפנינו לא מדובר על מי שאוכל מבשר השלמים ביום השלישי, אלא על פסול שנעשה במחשבת המקריב כבר בזמן הקרבת הקורבן. נראה את הדברים מבעד לפירוש רש"י:

"ואם האכל יאכל וגו'" – במחשב בשחיטה לאכלו בשלישי הכתוב מדבר. יכול אם אכל ממנו בשלישי יפסל למפרע? תלמוד לומר 'המקריב אותו לא יחשב', בשעת הקרבה הוא נפסל, ואינו נפסל בשלישי. וכן פירושו: בשעת הקרבתו לא תעלה זאת במחשבה, ואם חשב פגול יהיה" (רש"י ויקרא ז', יח).

לפי קריאת חז"ל את הפסוקים, פסול הפיגול הוא אם בזמן ארבע העבודות המרכזיות בקורבן (שחיטה, קבלת הדם בכלי, הולכת הדם למזבח, וזריקתו) חשבו הכוהן או הבעלים לאכול את הקורבן מעבר לזמן המותר. כלומר, אם בזמן זריקת הדם חשב הכוהן לאכול מחלקו שבקורבן ביום השלישי – הוא פוסל את הקורבן. פרשנות זו אמיצה ביותר מפני שאין מדובר על החמרה בלבד אלא גם על הקלה גדולה: במקרה שפשטי המקראות עסקו בו – אכילה מהקורבן ביום השלישי – יוצא לפי חז"ל שגם אם האוכל עבר על איסור, הקורבן לא נפסל.

קולמוסים רבים נשברו בניסיון לבחון אם קריאת חז"ל יכולה להתאים ללשון הפסוקים,⁴ אולם ניסוח רש"י מסגיר את המטרה העיקרית של חז"ל בפירושו: "יכול אם אכל ממנו בשלישי יפסל למפרע". החשיבה ההלכתית אינה אוהבת פסול למפרע, במיוחד לא בעולם הקורבנות. פסילת הקורבן למפרע הופכת את זריקת דמו לזריקת דם חולין ואת הקטרת הבשר על המזבח כמיותרת; אלו מסקנות שיש כמובן עניין להמעט בהן ככל שניתן. עם זאת, יש לשים לב לכך שחשוב היה לרש"י להכניס את קריאת חז"ל כקריאה אפשרית במקראות: "וכן פירושו: בשעת הקרבתו לא

מורכב יותר ניסוחו של רשב"ם: "ויש שואלים אחר שעלה ריח ניחוח, איך לא יחשב? והטעם על המחשבה, כי משפט השלמים להיות קדש, והפגול איננו קדש. ועוד בעבור שלא שמר את המצוה יצא שכרו בהפסדו אם הוא שלמים, ואם נדר תתחדש עליו עון כנגד הראשון אם לא ישלם נדרו" (פירושו לויקרא ז', יח).

הרב אמנון בזק הציע לראות את המעבר שחז"ל עשו בדין זה, כחלק מהמגמה הרחבה השלטת אצל חז"ל להעביר את המשקל בעולם הקורבנות מעולם המעשה לעולם המחשבה, ונראים דבריו "דין פיגול בפשוטו של מקרא ובמדרש ההלכה", בתוך: 'קלמנוביץ, א' בן-דוד וא' מושקוביץ (עורכים), מאמר הזבח, אלון שבות תש"ע, עמ' 209-215.

נדר או נדבה שבהם הבשר האסור הוא כבר ביומו השלישי, בעוד שלמי תודה נאסרים כבר ביום השני.

4 ראו למשל את ההצעות של רש"י הירש, ויקרא ז', יח; רד"צ הופמן, ויקרא, חלק א, עמ' קעו-קעז.

5 השוו לניסוח שד"ל: "אבל זו באמת חומרא גדולה, שמי שאכל מבשר הזבח בתוך הזמן ישא עוונו כאילו אכל פיגול, שמפני שאחר כן לא נשרף הנותר, יהיה כמי שאכל ממנו ביום השלישי" (פירושו על אתר). ניסוח דבריו של שד"ל קיצוני: התורה אינה מתכוונת שמי שאכל את הבשר 'ישא עוונו', אלא רק שהקורבן נפסל למפרע ויש להביאו שוב, אך כיוון המחשבה של שד"ל הוא הרווח אצל חז"ל והראשונים.

אין לראות אפוא באכילת הקורבן מרכיב שנעשה לאחר שכבר הסתיים תהליך הקרבת הקורבן, ומכאן ואילך כל פסול יהיה "למפרע". בפרשת צו האכילה היא סוף תהליך ההקרבה, ואכילה לא בזמנה כמוה כזריקת דם במקום הלא נכון. הרי ברור לכל שאם הדם יזרק על השולחן במקום על מזבח העולה, הקורבן לא ירצה, והשחיטה וקבלת הדם ייפסלו 'למפרע'. ממש כך פרשת צו מתייחסת לאכילת הקורבן.

לצד זאת, לא ניתן להתעלם מכך שדין זה מפורט דווקא בזבח שלמים. מבחינה סמלית דווקא בזבח השלמים יש בעיה מיוחדת בפריצת גבולות הזמן המותרים באכילה. לא רק משום שכוהנים זריזים הם והחשש שהם יטעו בזמן האכילה הוא חשש פעוט ביחס לאכילת הבעלים בזבח שלמים, אלא בשל עצם צירוף אכילת האדם בתוך מערכת הקורבנות. דווקא בגלל המפגש שיש בזבח שלמים בין האדם לעולם הקודש – מפגש שמתבטא גם דרך מערכת הזמנים של שני ימים – אזי תוספת יום נוסף לאכילה מפרה את האיזון העדין והמיוחד שמלווה קורבן זה. שיתוף האדם דורש משנה זהירות בהבנה של המפגש עם הקודש. האדם מוזמן אומנם להשתתף עם הקודש בקורבן ואפילו לאכול ממנו, אך עליו להיזהר שלא לחוש בעל הבית; שלא להוסיף יום חולין משלו על פני היום שכבר ניתן לו. לפיכך, אכילת הקורבן ביומו השלישי היא הפרת האיזון הראוי בין הקודש ובין האדם; אכילה ביום השלישי היא השתלטות האדם על הקורבן; השתלטות החול על הקודש. ברגע זה האיזון קורס, והאכילה איננה עוד על שולחן גבוה; במעשה זה הקורבן כמובן נפסל.

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולפרופ' יונתן גרוסמן
עורך: בנימין פרנקל, תשע"ט

בית המדרש הוירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: <https://etzion.org.il/>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il